

Tiedotustutkimuksen metodologioista

1 METODOLOGISEN KESKUSTELUN TARPEELLISUUDESTA

Teesinomaisen lähtökohdan tälle tarkastelulle muodostaa se väite, että suomalaisessa tiedotusopillisessa keskustelussa - paradigmaattisesta nimittelystä huolimatta tai lähinnä sen vuoksi - ei ole riittävässä määrin käyty metodologista pohdiskelua tieteenalan perustavista ongelmista ja vaihtoehdoista (askel tähän suuntaan oli toki Suomen Akatemian keväällä 1979 järjestämä seminaari (ks. Laine 1980)). Tämä on aiheuttanut sen, että tiedepoliittinen - jopa päivänpoliittinen - argumentointi on vienyt ylliotteen tieteenteoriasta. Edelleen se on merkinnyt sitä, että tiedotustutkimuksen metodologia on käsitetty lähinnä metodiikkana, erityisesti ns. empiirisen yhteiskunta- tai käyttäytymistieteen metodiikkana (tuoreena esimerkkinä ks. Åberg 1978). Lisäksi se on aiheuttanut muun muassa sen, että esimerkiksi suomalaisen marxilaisen tiedotusopin paradigman syntyminen paljossa Yrjö Ahmavaaran kyberneettisen positivismikritiikin ja informaatio-teoreettisen joukkotiedotuskäsityksen pohjalta on vaikeuttanut marxismien praktisen, ei-universaalihistoriallista intentiota sisältävien

tulkintojen ymmärtämistä.

Itse asiassa suomalaisessa tiedotustutkimuksessa on tällä hetkellä monia sellaisia tutkimussuuntia ja kysymyksenasetteluja, joiden teoreettisen ja metodologisen aseman määrittely on varsin ajankohtaista. Näitä on esimerkiksi ajankohtaistunut kulttuurin tutkimus, jolla on pitkä teoriahistoria mutta jonka paikka tiedotustutkimuksen sisällä on vasta hahmottumassa. Tällainen on myös historiantutkimuksen rooli aidosti tiedotusopillisena tematisointina eikä vain historiatieteen osana. Myös se on alkanut saada viime vuosina yhä laajenevaa huomiota osakseen. Kolmantena tutkimussuuntana voitaisiin vielä mainita organisaatioviestintä, jonka selkeä profiili tiedotusopillisena eikä vain yritystieteellisenä ongelmanasetteluna kaivannee lisävalaistusta.

Tarvitaan siis aineksia eri tutkimussuuntien ominaisilmeen selkeyttämiseen niiden (etymologisessa mielessä) rationaalisen rekonstruktion kautta: pyrkimällä paikallistamaan näiden eri tutkimustraditioiden järjenkäytön muotoja. Voisi sanoa, että tätä rekonstruktiota tarvitaan kahden tavoitteen saavuttamiseksi. *Ensimmäkin* tarvittaisiin parempi arvio eri traditioiden sisäisestä kehityksestä. Tällainen näkökulma

voisi olla lakatoslainen (ks. Lakatos 1970): pyrittäisiin arvioimaan eri perinteiden taantuneisuuden tai kehittyneisyyden astetta. Esimerkiksi marxismin eri traditioiden välillä on ymmärtääkseni tässä suhteessa selkeitä eroja. *Toiseksi* tarvittaisiin eri paradigmojen perinteiden keskinäistä arviota. On mahdollista - mihin palaan myöhemmin - että eri paradigmat ovat viime kädessä yhteismitattomia, joten mitään lopullista vertailua ei voi suorittaa. Mutta kohtuuden nimissä katsottunakin on varaa lisätä keskinäistä keskustelua, joka perustuu tieteelliselle argumentaatiolle pikemmin kuin ulkoakateemiselle journalismille.

Polttopisteeseen asettuu tällöin erityisesti tieteenfilosofinen ja metodologinen keskustelu, jossa ihmistieteiden erityisyys on keskiössä. Ydinongelmana näen *naturalismikysymyksen*: missä mielessä ihmistieteen (myös tiedotusopin) metodologian ontologia ja tieteenteoria ymmärretään naturalistisessa tai ei-naturalistisessa hengessä. Suomalaisen tiedotustutkimuksen perinne - marxilaisissa tai ei-marxilaisissa vaihtoehtoissaan - on viimeisen parinkymmenen vuoden ajan ollut jollei aina ontologisessa niin vähintäänkin tietoteoreettisessa suhteessa naturalistinen (olen yrittänyt todentaa tätä toisaalla, ks. Malmberg 1979b). Tällöin on tuotava valokeilaan koko se metodologinen kirjo, joka ihmistieteissä vallitsee ja joka on tiedotusopin kannalta relevanttia. Erityisesti tämä koskee sitä unohdettua tieteenteoriaa, jota myöhemmin tulen kutsumaan hermeneuttiseksi.

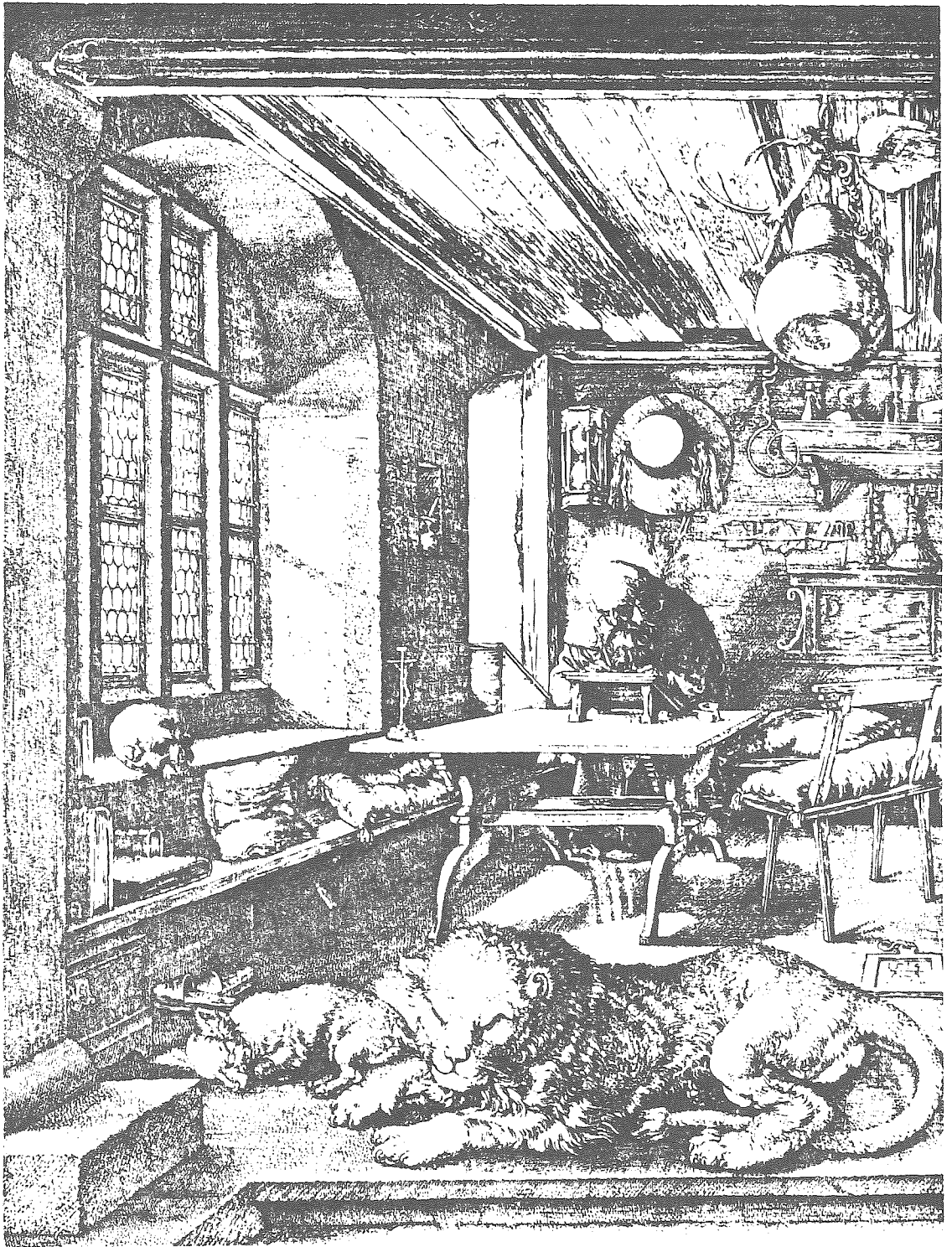
Entä miksi tällaisen metodologisen keskustelun käyminen on tarpeen? Se on tarpeen *"metodologisen itseymmärryksen"* kannalta, jossa "tieteellinen traditio tarkastelee kriittisesti omien metodiensa sitoumusten

pätevyyden ehtoja" (Töttö 1980,60). On tarve lisätä tätä itseymmärrystä, koska ne järjenkäytön muodot, jotka tieteen eri perinteisiin sisältyvät, eivät ole itsestäänselviä ja annettuja. Ne ovat historiallisesti syntyviä ja kehittyviä, ihmisten elämäntähtäntöön sidottuja eivätkä platonisesta ideoiden (tai Popperin 'kolmannesta') maailmasta tipahtavia. Yksi osa tätä itseymmärryksen lisäämistä on ollut viime vuosien keskustelu tiedotusopin tutkimuskohteesta, mikä ei ole nähdäkseni - päinvastaisista väitteistä huolimatta - ollut turhaa. Sitäkin on syytä jatkaa, esimerkiksi huomioimalla se laaja vastaava keskustelu, jota Liittotasavallassa käytiin 1960-luvun alkupuolelta 1970-luvulle (yhteenvetona ks. Scharf & Schlie 1973) ja jonka kulttuuritutkimuksen perinne on tuonut yhdysvaltalaiseen tiedotustutkimuksen itsearvioon (ks. esim. Carey 1977). Tutkimuskohdekeskustelua on vain syytä laajentaa metodologiseksi.

Pyrimme seuraavassa antamaan aineksia tälle keskustelulle. Etenemme kahdessa vaiheessa. Ensiksi pyrimme valaisemaan sitä tieteenfilosofista kenttää, johon myös tiedotustutkimuksen metodologinen analyysi välttämättä asettuu. Tämän tavoitteena on luoda hyvin alustava käsittevälineistö tiedotustutkimuksen metodologioiden kuvaukselle. Toiseksi pyrimme soveltamaan sitä tiedotusopin traditioiden erittelyyn. Korostettakoon, että pääpaino on enemmän edellisessä kuin jälkimmäisessä kysymyksessä. En pyri kirjoittamaan tiedotustutkimuksen oppihistoriaa vaan antamaan aineksia sen oppilogikalle.

2 TIETEENFILOSOFIASTA

Lähtökohdaksi voidaan ottaa ihmis-

Albrecht Dürer: Der Heilige Hieronymus im Gehäuse, 1514

tieteiden nykytilannetta luonnehti-
va *metodologinen pluralismi*. Tämän
pluralismin voi tulkita ainakin
kolmella tavalla.

Ensinnäkään millään yhdellä tie-
teenteoreettisella otteella ei ole
samanlaista valta-asemaa kuin esi-
merkiksi ja erityisesti positivistis-
luonteisella yhteiskuntatieteiden
empirismillä 10-20 vuotta sit-
ten (pluralismia tässä mielessä ko-
rostavat esim. Tuomela & Patoluoto
1976, 9-17). Toki tilanne vaihtelee
tieteestä toiseen ja tieteellisestä
instituutiosta toiseen, mutta sum-
mittaisena yleismääreenä kuvaus
kestänee. (Tosiasiallisia pyrkimyksiä
ns. teoriakieltoon ei tule sil-
ti unohtaa.) *Toiseksikin* 'perin-
teelliset' tieteenteoriat ovat men-
nettäneet selkeätä omaleimaisuutta
ja niiden kesken on alkanut ilmetä
enenevää vuorovaikutusta. Niinpä
viime vuosikymmenien kolmen keskei-
sen filosofisen tradition - marxila-
isen, fenomenologisen ja loogis-
analyyttisen filosofian (vrt. von
Wright 1970) - välillä on ilmennyt
lähentymistä, joka on 'sekoittanut'
perinteellisiä rajoja ja luonut
uudenlaista pluralismia. *Kolmanneksi*
on näiden filosofioiden sisällä -
osaksi edellisestä syystä - tapahtu-
nut kehitystä, joka on vähentänyt
niiden yksilotteisuutta. Esimerkiki-
si loogis-analyyttisen filosofian
asetelmat ovat muuttuneet maailman-
sotaa edeltäneestä ajasta ja marxis-
min sisällä on noussut traditioita
(kuten ns. pääomalogiikka), jotka
ovat oleellisissa kohdissa vastak-
kaisia ns. historiallismaterialis-
tiselle ajattelulle.

On ehkä luontevaa lähteä purka-
maan tätä vyyhteä siitä suunnasta,
joka suomalaisessakin yhteiskunta-
tieteessä muodosti päänavauksen mo-
noliittisyyden purkamiselle: *positi-
vismikritiikistä*. Saattaisi tuntua,

että tämä tie on käyty siinä määrin
loppuun ettei se enää tarjoa mitään
uutta. Tämä ei välttämättä pidä
paikkaansa, sillä loogisen positi-
vismin yritys konstruoida tieteen
yleiskieli kehittyneiden luonnontie-
teiden pohjalle on edelleen vaiku-
tusvaltainen. Niinpä positivismin
tiedekuvan kritiikki luonnontietei-
den sisältä on se positivismikri-
tiikin haara, joka (ainakin impli-
siittisesti) syntyi jo 1930-luvulla
mutta joka on ollut edustettuna var-
sinkin maailmansodan jälkeisessä
tieteenfilosofiassa. Nimittäin kiin-
toisa tieteellinen paradoksi oli se,
että positivismin tieteenihanne vai-
kutti enemmän ihmistieteisiin (yh-
teiskuntatieteisiin) kuin luonnon-
tieteisiin, koska yhteiskuntatietei-
lijät kuvittelivat sen soveltuvan
fysiikkaan, kuten Gerald Radnitzky
(1968 I, 140) on korostanut.

Rekonstruoiimme tätä kritiikkiä
kahdesta valaisevasta suunnasta:
tiedon lineaarisen kasvun ja siitä
nousevasta tieteen praktiseen sidon-
naisuuden näkökulmasta.

Positivistista tiedekäsitystä
voinee yksinkertaistetusti kuvata
'muurahaisteoriaksi': tiede on tie-
tokeko, johon yksittäiset tiedemie-
met kantavat oman kortensa. Tutkijat
jatkavat edeltäjiensä jalanjalkia
ja keko pysyy samana kasvaen koko
ajan, mistä uuden ajan luonnontie-
teen kehitys on mittava esimerkki.
Tunnetuin tämän *tiedon kasvukäsityk-
sen kritiikki* liittyy Thomas S. Kuh-
nin (1962) avaamaan keskusteluun,
joskin angloamerikkalaisen tieteen-
filosofian ulkopuolellakin on ol-
lut vastaavia kehitelmiä.

Kuhnin pyrkimyksenä on tulkita
tieteen historiassa tapahtuvaa ke-
hitystä, jolle on luonteenomaista
jatkuvuuden lisäksi epäjatkuvuus:
aika ajoin syntyy tieteellisiä val-
lankumouksia (uusi tähtitiede Ko-

pernikuksesta lähtien, Newtonin mekaniikka, 1900-luvun alun mikrofysiikka jne.). Kuhn väittääkin tunnetusti, että tiede kehittyy kaksitai kolmivaiheisesti. Ensinnä vallitsee tietyn normaalitieteen tai paradigman vaihe. Paradigma määrittää sen alueen ja ne kysymyksettelyt, joiden piirissä tiedemiehet liikkuvat. Kaikki mitä rajautuu tämän ulkopuolelle ei ole (normaalitiedettä. Mutta minkään normaalitieteen, paradigman selittävyys ei ole loputon, vaan tietyissä vaiheissa alkaa kasaantua niin paljon uudenlaisia löydöksiä, että se joutuu kriisiin, josta tiede voi päästä pois vain uuden paradigman (normaalitieteen) synnyttyä.

Mikä on nyt normaalitieteen kriisiä edeltävän ja sitä seuraavan vaiheen suhde? Kuhn (emt., 84-85) väittää, ettei kyse ole yksinkertaisesta tiedon kasvusta vaan että kriisiä edeltävä ja sitä seuraava paradigma ovat jossain mielessä täysin erilaisia: ne puhuvat eri asioista. Näin ne ovat jossain määrin yhteismitattomia eikä niitä voida suoraan verrata toisiinsa. Tämä näyttäisi merkitsevän sitä, ettei tieteellisen tiedon kehitystä voida tulkita pelkkänä kasvuna, koska se mikä kasvaa ei pysykään samana (ei ole yhteismitallista). Kuhnin teoksen avaamassa keskustelussa (ks. esim. Lakatos & Musgrave 1970) onkin yhtenä peruskysymyksenä ollut se, missä määrin eri paradigmat (teoriat) ovat yhteensovitettavia.

Kuhnin tematiikasta, joka on nousnut paljossa Popperin filosofian pohjalta ja jota hänen oppilaansa ovat harjoittaneet, vedettävät johtopäätökset ovat kysymys sinänsä. Tiettyä ääripäätä - ns. anarkistista tietoteoriaa - on propagoinut Paul Feyerabend (1975), jonka mukaan paradigmojen välillä ei

ole siltaa. Hän vertaa tieteen paradigmoja muun muassa taiteen esitystapoihin: siinä missä kahta taiteen esitystapaa ('tyylysuuntaa') - esimerkiksi klassista egyptiläistä ja kreikkalaista - ei voi suhteuttaa toisiinsa jonakin jatkumona, taiteellisen ilmaisukyvyyn kasvuna vaan ne suhteutuvat toisiinsa niin kuin kaksi täysin erilaista maailman hahmotustapaa (tämän ajatuksen taustalla on erityisesti popperilainen taideteoreetikko Gombrich (ks. 1960)), niin tieteessäkään ei voi puhua tiedon kasvusta vaan erilaisista maailman hahmotustavoista. Metodologisena johtopäätöksenä Feyerabendilla on se, että koska edelliseen perustuen tieteen kehitystä ei voi selittää rationaalina tiedon kasvuna, niin viime kädessä tieteen ja ei-tieteen välille ei voi lainkaan vetää rajoja: ainoa periaate voi olla, että "kaikki käy" (anything goes) (emt., esim. 28).

Näin Feyerabend päättyy ehdotmaan pluralismin vaatimukseen tieteessä: ainoa tieteellisen (kuten muunkin) tiedostuksen periaate voi olla moniarvoisuus. Näin tieteen kehitys ei ole tosiasioiden kasaamista vaan selitysvoimaisten teorioiden luomisesta. Mitä enemmän näitä teorioita on, sen parempi. Monismi tieteessä on autoritaarisuutta yhteiskunnassa, pluralismi tieteessä on yhteiskunnallista demokratiaa (vrt. myös Spinner 1974).

Kuten todettu edellä Kuhnin analyyseistä nousevat johtopäätökset eivät sinällään ole yksinäisiä vaan niillä on - joskin positivismikeskustelun ulkopuolella tai vain siihen löyhästi liittyen - muitakin vastineita. Yksi suunta on vuosisadan alkupuolen ns. hengentieteellinen keskustelu, joka on edeltänyt muun muassa habermasilaista tiedonintressikäsitystä. Eri hengen- tai

ihmistieteiden metodologioista (maailmankuvista) totesi Erich Rothacker (1927, 112), että niissä on viime kädessä kysymys "elämäntaistoista" (Lebenskämpfe; harvennus poist., TM) hieman samaan tapaan kuin monismin ja pluralismin välillä tieteessä on Feyerabendin mukaan kyse autoritaarisen ja anti-autoritaarisen yhteiskunnan ristiriidasta. Toinen paralleeli liittyy lähemmin Kuhnin, koska se liittyy luonnontieteeseen. 1960-70 -lukujen ranskalaisen kielialueen tieteenfilosofiaan vaikuttanut Gaston Bachelard kehitteli 1930-luvulla vuosisadan alun fysiikan murroksen pohjalta Kuhnin tapaista katkoksen teoriaa: mikrofysiikan ei-newtonilainen mekaniikka loi uudella tavalla realismin ja rationalismin suhteen, realistinen (tiedon lineaarisen kasvun) konseptio ei ollut enää kestävä (ks. Bachelard 1934). Tämän uuden luonnontieteen pohjalta tiedemiehet eivät olleet enää "katsotjia vaan näyttelijöitä elämän teatterissa" (Heisenberg 1962, 19).

Bachelardin pohjalta Louis Althusser (1965) kehitteli tietoteoreettisen katkoksen ajatusta ihmistieteissä: esimerkiksi kypsän Marxin suhde Hegeliin ei ole jatkuva vaan katkossuhde, kahden yhteismitattoman suureen suhde. Ja ottaaksemme vielä yhden esimerkin esiintyy Michel Foucaultin (erit. 1969) sinällään varsin vaikeaselkoisissa teorioissa diskurssin (discours) käsite samaan tapaan kuin paradigma Kuhnilla: erilaisten diskurssien (tieteellisten ja ei-tieteellisten puhetaipojen) suhde on kuin eri maailmankuvien, vailla yhteismitallisuutta.

On luonnollista, että tiedon lineaarisen kasvun kritiikki on samalla tieteen tietynlaisen rationaalisuuden kritiikkiä, nimittäin siinä mielessä että voitaisiin postuloida

jokin yleinen rationaalisuuden mitta kuten positivismissa. Rationaalisuudella voi olla monia muotoja, joilla on eri pätevyysalueensa. Tieteen määrittäminen yksikantaan rationaalisuuden kriteeriksi ei vielä vastaa kysymykseen, minkä tieteen tradition tai minkälaisen tieteen kohteen rationaalisuudesta on kyse (jälkimmäisestä puolesta ks. esim. Zelený 1962, 291-95).

Positivismikritiikin toinen tässä käsiteltävä puoli johtaa sen tarkasteluun, kuinka tieteen rationaalisuus tai *tiede on aina tietynlaiseen praktikseen, elämäntäytäntöön sidottua*. Tiede selittyy näin aina jostain ihmisen luonto- tai keskinäissuhteesta käsin, se ei ole koskaan edellytyksetöntä ja 'puhdasta'. Käsitelkäämme tätä muutaman teoriaesimerkin valossa.

Husserlia kiinnosti myöhäisfilosofiassa ihmisen elämäntäytännön tai elämisenmaailman (Lebenswelt) konstitutiivisuus tieteen suhteen. Häntä motivoi filosofian aseman palauttaminen siihen kriittiseen tehtävään, joka sillä perinteellisesti on ollut mutta jonka modernin luonnontieteen varaan rakentavat filosofit pyrkivät tekemään ainoastaan tosiasiatieteiden metodiopiksi, sillä "(p)elkät tosiasiatieteet tuottavat pelkkiä tosiasiaihmisiä" (Husserl 1936, 4). Kaikki tiedostus rakentuu aina elämisenmaailman, sen esiymmärryksen ja arkitietoisuuden varaan. Luonnontieteen kehityksessä uuden luonnontieteen synty mullistaa kuitenkin tilanteen: se mitä tiede tutkii (matematisoitu eli idealisoitu luonto) ikään kuin irroitautuu elämisenmaailman luontosuhteesta. Tapahtuu todellisuuden kahtiajakautuminen: toisaalla on kaikista subjekteista abstrahoitu luonto sinällään (Descartesin *res extensa*), toisaalla subjektit (*res cogitans*). Tä-

mä on kuitenkin sikäli nurinkääntynyt kahtiajakautuminen, koska tiedon kohde voi tulla kohteeksi ainoastaan tiettyjen subjektin yleisten, subjektiiviteetin transkendentaalisten ehtojen vallitessa, ei kohteena (luontona) sinänsä. Se mitä nämä ihmisen elämisenmaailman (ja myös tieteellisen tiedostuksen) välttämättömät ehdot ovat muodostaa Husserlin transkendentaalifilosofian tehtävänasettelun.

Husserlin erittelyä voi täydentää aiheemme kannalta kiintoisan läheisellä kehittelyllä, Veikko Pietilän (1980b; 1981) yrityksellä rekonstruoida uuden luonnontieteen syntyä. Ehkä voisi sanoa, että Pietilä historiallistaa Husserlin transkentalismin. Koska Pietilän analyysi on läheinen ja voidaan olettaa tutuksi tiedotusoppineiden keskuudessa, poimittakoon siitä vain keskeiset teemat. Se että uuden luonnontieteen myötä voi tapahtua luonnon idealisoitu tarkastelu ei ole sattumanvaraista, keksintö joka olisi voitu tehdä koska tahansa (samaa tapaan kuin geometrian erkaantuminen käytännön maanmittauksesta idealisoivaksi tieteksi tapahtuu jo klassisessa Kreikassa). Uuden luonnontieteen synnyn taustalla on muuttunut ihmisen luontosuhde, jonka kapitalismi panee alulle. Abstrahoidessaan ihmisten keskinäissuhteet niiden käyttöarvoperustalta universaaliarvon (pääoman) avulla kapitalismi samalla etäännyttää "ihmisen luonnosta niin sanoakseni arvonmittan päähän" (K. Pietilä 1980a, 31). Luonnontieteen universaalisuus on näin tietyllä tavalla hahmottuneen elämäkäytännön varassa.

Jürgen Habermasin (esim. 1968) tiedonintressikäsitys on myös tuttu, sikäli voimme lyhyesti liittää sen vielä yhdeksi variaatioksi käsillä olevaan teemaan. Habermasin

ajatuksenahan on se, että eri tiedonlajeilla on eri pätevyys riippuen siihen liittyvästä intressistä. Nyt voidaan edellisen tarkastelun mukaisesti väittää, ettei tämän intressin side tietoon ole ulkoinen vaan konstitutiivi. Tässä juuri havainnollistuu positivismikritiikin ydin. Esimerkiksi Ilkka Niiniluoto (1980, 69-73) tulkitsee Habermasin käsityksen instrumentalistiseksi: siinä ei kunnoiteta tiedon (kognitiivista) itseisarvoa vaan nähdään se pelkästään välineellisenä. Nähdäkseni tämä on positivistiselle tiedekäsitykselle luonteellinen (virhe)tulkinta. Sen mukaan on olemassa tieto sinällään ja tiedon käyttö (ikäin kuin Husserlin kahdentunut maailma). Kyse on kuitenkin siitä, että tieto voi muotoutua vain käytössään tai elämäkäytännössään. Näin on olemassa aidosti erilaista tietoa erilaisten elämäkäytäntöjen puitteissa.

Miten päästä eteenpäin *erilaisten metodologioiden lähempään kuvaukseen?* Tulemme kysymykseen erityistieteiden luonteesta (ja sitä kautta erilaisiin metodologioihin eri erityistieteiden sisällä). Tieteet erottuvat toisistaan ainakin kohteen, menetelmien ja päämäärien nojalla (vrt. Kedrow 1975, 22-23). Näiden keskinäissuhde on kuitenkin kompleksinen. Otettakoon tieteen kohde. Seuraavan kehittelyn taustan muodostaa se Pjotr Galperinin (1976, 39-42) tähdennys, ettei erityistieteen kohde voi koskaan olla tietty objekti (asia, prosessi, ilmiö) vaan tuon erityistieteen tietynlainen näkökulma tähän objektiin. Sosiologian kohde ei ole yhteiskunta, koska myös tiedotusoppi tutkii yhteiskuntaa, eikä tiedotusopin kohde viestintää, koska myös sosiologia tutkii sitä (tässä tarkastelu eroaa aiemmasta näkökantastani (ks. Malmberg 1979a)).

Seuraavassa emme ota kantaa sii-

hen, mikä esimerkiksi tiedotusopin tutkimuskohde täsmällisesti on vaan meitä kiinnostaa ylipäättään eri metodologioiden mahdollisuus. Tähän suuntaan voinee päästä käyttäen hyväksi erästä Lauri Mehtosen (1976, 12-14) kehitelmää. Mehtonen erottaa tieteen tutkimuskohteen sen teoreettisesta tutkimusesineestä, joiden suhdetta välittävät erilaiset käytännöllis-ateoreettiset ja metodis-teoreettiset suhtautumiset. "Teoreettinen eli looginen tutkimusesine on käsite, jolla tutkimuskohde ja käytännöllinen ja teoreettinen suhtautuminen yhdistetään (...) Näin sen sisältöä ei voida ymmärtää kohteen kautta; se on itsessään kohteen ymmärtämisen muoto, jossa kohde ymmärretään käytännöllisen ja teoreettisen suhtautumisen välittämänä." (emt., 12) Tulkitsemme tämän ajatuksen kehittelymme kannalta seuraavasti. Oli tietyn erityistieteen (vaikkapa tiedotusopin) tutkimuskohde mikä tahansa, se erityinen teoreettinen tutkimusesine, jossa tämän erityistieteen metodologia hahmottuu, syntyy tietyn teoreettiskäytännöllisen suhtautumisen yhdistelmänä. Oletamme, että olisi mahdollista kehittää näitä eri teoreettiskäytännöllisiä suhtautumisia esimerkiksi Habermasin tiedonintressikäsityksen pohjalta. Esimerkiksi tiedotusopissa ongelmana olisi sen selittäminen, miten viestintä (tutkimuskohde) tematisoituu eri perinteissä eri tavalla (erilaiset teoreettiset tutkimusesineet) niiden erilaisten teoreettiskäytännöllisten sitoumusten pohjalta ('tekninen rationaliteetti' yhdysvaltalaisen joukkotiedotustutkimuksen taustalla tms.). Tämän kehittelyn eteenpäinvieminen ei kuitenkaan kuulu käsillä olevan työn raameihin. Näyttäisi kuitenkin - tiedotusopin tutkimuskohdekeskustelun kannalta - siltä,

että Mehtosen tutkimuskohteen ja teoreettisen tutkimusesineen erottelun pohjalta olisi mahdollista nähdä viestintä tiedotusopin tutkimuskohteenä (joka voi olla sitä muillekin erityistieteille), mutta että se erityinen tämän ilmiön aspekti, johon Galperin viittaa, syntyy juuri teoreettisen tutkimusesineen muotoutumisen tasolla.

Nyt tulemme kuitenkin siihen, että mikäli eri erityistieteiden sisällä erilaiset metodologiat perustuvat erilaisiin teoreettiskäytännöllisiin suhteisiin kohteeseensa, niin on järkevää ajatella, etteivät nämä metodologiat synny erityistieteiden sisällä vaan juuri erilaisen elämäkäytäntöjen pohjalta. Voisimme nyt sanoa, että tieteessä nämä erilaiset yleiset teoreettiskäytännölliset suhtautumiset ilmenevät *tieteenfilosofioina* tai -teorioina. Tieteen rakenteessa erottuisi nyt tietty hierarkia. Suurin yleisyysaste olisi tieteenfilosofioilla ja niitä vastaavilla metodologioilla (käsityksillä tieteen kohteesta ja tiedostusmenetelmistä, ontologialla ja tietoteorialla). Seuraavaksi tultaisiin 'alempana' tiettyihin tutkimusohjelmiin (Lakatos 1970) tai tutkimusperinteisiin (Laudan 1977), jotka hahmottuvat eri tieteenfilosofioiden sisällä. Vasta näiden tutkimusohjelmien tai -perinteiden sisällä olisi sitten hedelmällistä tarkastella erityistieteellistä tutkimusta. Tämän mallin mukaan tieteenfilosofia ei välittyisi erityistieteeseen 'suoraan' vaan tietyn sen sisäisen tutkimusperinteen kautta.

Ottakaamme esimerkki. Oletetaan, että marxismi muodostaa oman itsenäisen tieteenfilosofian ja sitä vastaavan metodologian (esim. ajatuksen 'abstraktista konkreettiseen nousemisesta' tms.). Marxisin si-

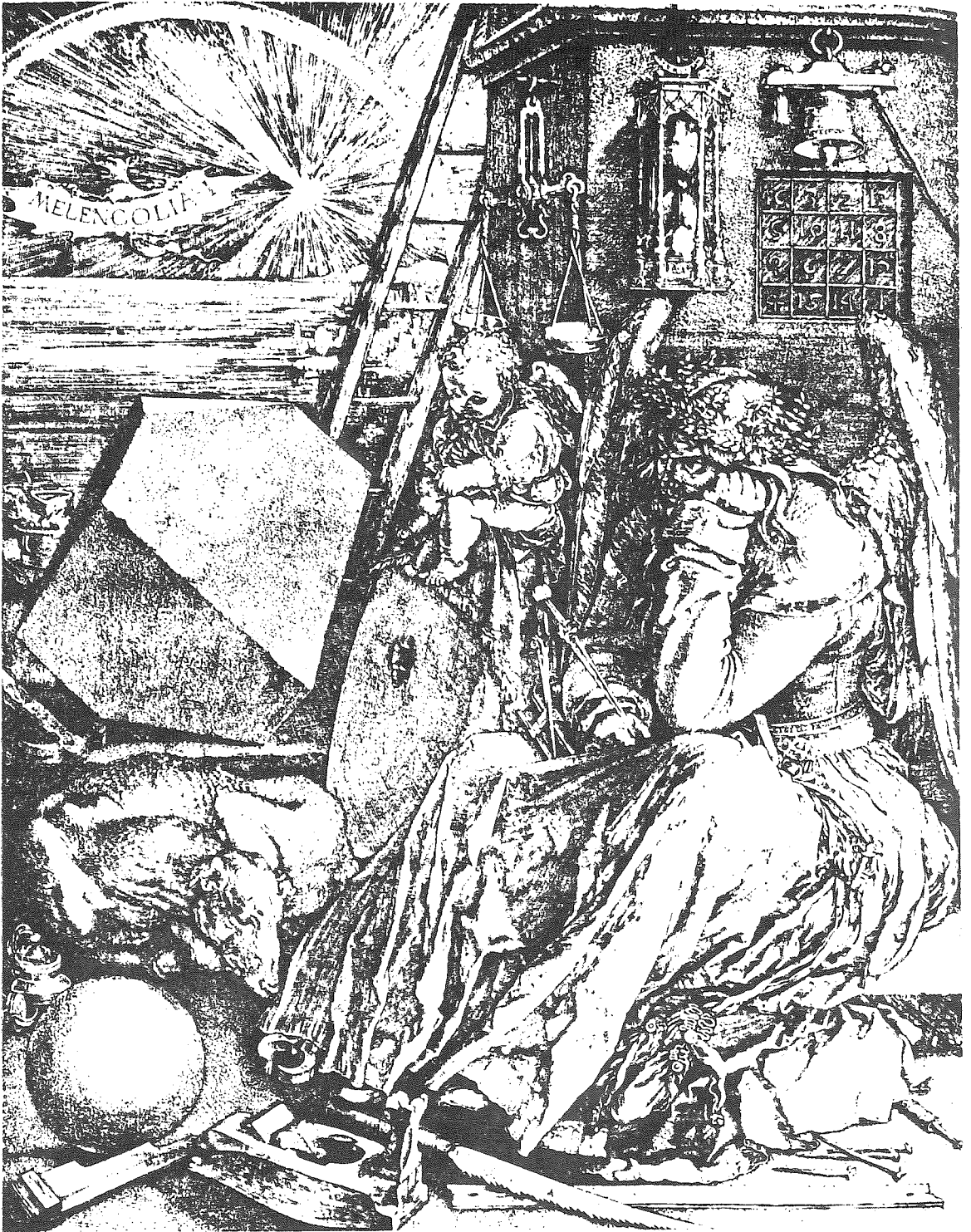
sällä on nyt mahdollista erottaa erilaisia tutkimusperinteitä (esim. ns. historiallinen materialismi, kriittinen teoria, pääomalogiikka tms.). Näiden tutkimusperinteiden sisällä marxisin tieteenfilosofien 'kova ydin' tematisoituu enemmän tai vähemmän eri tavalla samoin kuin ongelmat, jotka tulevat tutkimuksen kohteeksi. Kun nämä variantit siirretään eri erityistieteiden sisälle - eli kun eri erityistieteiden oma problematiikka hahmottuu näiden tutkimusperinteiden puitteissa - , syntyy tutkimuksen todellinen moninaisuus, jonka selittäminen ja kuvaaminen on juuri tietenteorian rationaalien rekonstruktion päämääränä.

Tärkeätä eri metodologioiden ymmärtämisen kannalta on siis se eräänlainen väliasema, joka sillä on: toisaalta se liittyy tiettyyn tieteenfilosofiaan, toisaalta se tutkimusperinteen kautta ja muodossa suuntaa erityistieteen tutkimusta. Niinpä on syytä korostaa, että metodologioissa on kyse metodien 'järjestä' (kuten Töttö (1980, 51) on syystä muistuttanut), ei metodeista ulkoisina instrumentteina, joita soveltaa kohteeseen kuin kohteeseen (ks. myös Hilpelä 1976, 1-3). Tällöin on syytä pitää mielessä se, että eri metodologioissa itse *tutkimuksen* käsite ja ymmärtäminen on poikkeavaa. Yksinkertaistetusti sanottuna positivistisen metodologian mukaan tutkimus lähtee empirian keräämisestä, kun taas marxilaisessa metodologiassa lähtökohtana on abstrakti (joka voi olla empiirinen tai teoreettinen). Kyseessä on kaksi varsin erilaista lähtökohtaa, niinpä positivistin mielestä marxilainen (tai vielä enemmän hermeneuttinen) tutkimus on spekulatiota, kun taas marxilaisen mielestä empirismi on latteata - tilannetta hieman karri-

koidaksemme (joskin välistä itse todellisuus on paras karrikatyyri).

Tämän tieteenfilosofisen jakson päätteeksi on viimein tultava siihen kysymykseen, miten on ehkä mahdollista - ainakin tämän esityksen rajallista (erityistieteellistä) tavoitetta ajatellen - kuvata tiettyjä yleisiä tieteenfilosofioita, joista käsin erilaiset metodologiat ymmärtyisivät. Alussa esitimme, että naturalismikysymys muodostaa eräänlaisen ydinkysymyksen ihmistieteiden itseymmärryksessä. Erilaisina vastauksina tähän kysymykseen olisi seuraavaan tapaan mahdollista erottaa kolme "ideaalittyyppistä" tieteenfilosofista *valtatraditiota* ('ideaalittyyppistä sikäli, että ne ovat tavallaan loogisesti erottuvia luokkia, joita olemassaolevat traditiot eivät välttämättä sellaisinaan vastaa).

Kutsun *positivistiseksi* yleisnimeksi joko ontologisessa tai tietoteoreettisessa mielessä naturalistista tieteenfilosofiaa. Sen mukaan inhimillisen toiminnan, ihmisten maailman ja luonnon ilmiöiden välillä joko ei ole mitään eroa tai sitten ei ole eroa sen välillä tutkitaanko inhimillistä maailmaa vai luonnon prosesseja. Positivismin jyrkkä muoto (sekä ontologinen että tietoteoreettinen naturalismi) lieenee harvinaisempi, kun sen sijaan sen löyhempi, tietoteoreettinen naturalismi on lähinnä sitä, minä se yhteiskunta- tai ihmistieteissä tunnetaan: eli että luonnontieteen menetelmä on myös niissä paradigma. Filosofian historian yksi suuri linja (tieteen yleismenetelmän ihanne) on tässä mielessä positivistinen. Niinpä tällaisen universaali-intention sisältävät nykyversiot (kuten systeemiteoria) ovat ainakin jossakin suhteessa lähellä positivismia (esimerkiksi siinä mielessä kuin Veikko Pietilä (1979, 28) liit-

Albrecht Dürer: Die Melancholie, 1514

tää järjestelmäteorian yhteiskuntatieteissä positivismiin piiriin).

Kutsun vakiintuneen tavan (vrt. von Wright 1971, 4-7) mukaan positivistiselle traditiolle vastakkaisista perinnettä *hermeneuttiseksi*, koska hermeneutiikan klassinen idea (tekstien tulkinta ja ymmärtäminen) pitää sisällään juuri ihmistieteiden erityisyyden idun metodologisessa mielessä (hermeneutiikan määrittelmistä ks. Palmer 1969, 33-45). Hermeneutiikka on sekä ontologisessa että tietoteoreettisessa mielessä antinaturalistista, niinpä hermeneuttisen tradition klassisia käsitteitä ovat sellaiset kuin kulttuuri, merkitys, henki, ymmärtäminen. Juuri selittämisen (luonnonlainomaisen kausaalisuuden mielessä) ja ymmärtämisen (inhimillisen toiminnan intentionaalisuuden tai merkitysaspektin mielessä) vastakohtaisuudella on perinteisesti kuvattu positivismiin ja hermeneutiikan eroa. Hermeneuttisen tradition ensimmäiset tietoiset systematisointiyritykset ajoittuvat vuosisadan vaihteen saksalaisen kielialueen ns. metodikiistaan (Dilthey, Rickert). (Todetakaan, että etymologisessa mielessä koko tiedotusopin idea on hermeneuttinen, koska Hermes oli antiikin mytologiassa viestinviejä.)

Yrityksiä positivismiin naturalismin ja hermeneutiikan antinaturalismin sovittamiseksi on monia, ja katokäsitteen löytäminen niille on hankalampaa. Marx ja Weber ovat klassisessa yhteiskuntatieteessä kolmannen tien kulkijoita (joskin Marxin tietoteoreettinen naturalisointi on ollut marxismin poliittiseen liikkeeseen sidotussa teoriasa varsin vankkaa). Modernimmassa yhteiskuntateoriassa tällaisina on nähty (vrt. Radnitzky 1968 II) esimerkiksi Apel ja Habermas. Tässä kolmannessa vaihtoehdossa on kyse

ontologis-tietoteoreettisen naturalismin (inhimillisen toiminnan tiettyillä edellytyksillä tapahtuvan tosiasiallisen luonnonlainomaisuuden) yhdistämistä antinaturalismiin (inhimillisen toiminnan mahdollisuuden muokata omaa historiaansa). Habermasille tämän paradigmana on psykoanalyysi, mutta kutsun (tiedotusopin metodologioiden kuvauksen tarpeita silmälläpitäen) tätä perinnettä *marxilaiseksi*.

Korostettakoon vielä, että edellisten luokkien erottelu on looginen (ja sikäli niiden nimitykset eivät välttämättä ole oleellisia joskin - viimemainittua lukuunottamatta - vakiintuneita). Mikäli tämä kuvaus nähdään perusteiltaan oikean suuntaisena, tehtävänä olisi paremmin kuvata luokkien sisältöä ja niitä mahdollisia problemaattisia tapauksia, jotka asettuvat näiden 'väliin'. - Viime mainittu huomautus on syytä pitää mielessä, kun seuraavassa siirrymme tiedotusopin metodologioiden lähempään kuvaukseen: kyseessä ei ole (kuten alussa totesimme) täydellisen kuvauksen yritys vaan yritys kuvausjärjestelmän, oppilogiikan luomiseen.

3 TIEDOTUSOPIN TIETEENTRADIOT

Tiedotusopin erityistieteellisellä sukupuulla on tunnetusti (ks. esim. Nordenstreng 1975, 240-247) kaksi haaraa: saksalainen ja angloamerikkalainen. Määritys on maantieteellinen mutta myös sisällöllinen: edellinen liittyy mannereurooppalaiseen hengentieteelliseen, jälkimmäinen yhdysvaltalaiseen sosiaalitutkimuksen perinteeseen. Näiden lisäksi on voitu jo varhain puhua myös kriittisestä tiedotustutkimuksesta (ks. Lazarsfeld 1941). Ei ole vaikea havaita, että nämä kolme sukua liittyvät esittämiimme tie-

teenfilosofisiin päävirtauksiin: hermeneuttiseen, positivistiseen ja marxilaiseen. Näin voimmekin palata alussa penäämääni tiedotustutkimuksen metodologiakeskusteluun ja sanoa, että *tiedotustutkimus ymmärtyy koko laajuudessaan vain huomioimalla tämä perinteiden hajonta*. Tällöin nimitykset hermeneuttinen, positivistinen ja marxilainen tiedotustutkimuksen metodologia on ymmärrettävä edellä mainitussa loogisessa mielessä. Näin ne eivät tosiasiallisesti rajoitu vain mainittuihin, osaksi maantieteellisiin puitteisiin. - Annammekin seuraavassa esimerkkejä siitä, mitä nämä perinteet pitävät sisällään. (Näin tiedotustutkimuksen metodologian kirjoittaminen edellyttää ainakin seuraavia suuntia, millä on myös omat pedagogiset implikaationsa.)

Hermeneuttisen tieteenfilosofian välittyminen tiedotustutkimuksen metodologiaan on tapahtunut ainakin kolmessa suunnassa. Kommentoimme niitä seuraavassa.

Ensinnäkin se on ilmennyt *historiantutkimuksen* metodologiana, joka on esillä jo saksalaisessa lehdistöieteessä lehdistöhistorian tutkimuksena. Saksalainen lehdistöiede ei ollut toki pelkästään historiantutkimusta (toinen hermeneuttinen piirre siinä oli selvästi lehdistön käsitteen määrittely-yritys ja typologisoiva kuvaus), mutta juuri sen se pani mahdollisesti alulle. Se mikä on joukkotiedotuksen historiantutkimuksen asema tiedotusopissa on - ainakin suomalaisittain tarkasteltuna - hieinan problemaattista: missä mielessä se on historiatiedettä ja missä tiedotusoppia. Esimerkiksi Päivö Tommilan (1974, 14-17) näkemys siitä, että lehdistöhistoriallisen tutkimuksen päämuodot ovat lehti- tai lehtiryhmäkohtaisen monografian laatiminen ja lehtihistorian tarkastelu

mielipidehistoriallisesta näkökulmasta, on vähintäänkin suppea. Esimerkiksi lehdistön (tai laajemiin joukkotiedotuksen) sosiaalishistoria rajautuisi pois. Joukkotiedotuksen historiantutkimus onkin epäilemättä niitä kysymyksiä, jotka kotoisessa tiedotustutkimuksessa vaativat paljon pidemmälle menevää pohdiskelua. (Voisi esimerkiksi verrata Yleisradion historiaa (Tulppo 1976) Asa Briggsin (1980) pohdiskeluihin yleisradiotoiminnan historiantutkimuksen ongelmista ja havaita mittavan kuitun.)

Toiseksikin voisimme erottaa hermeneuttisen tieteenfilosofian sisällä ahtaammassa mielessä *hermeneuttisen* perinteen, joka liittyy tekstien (sanomien) tulkintaan. Tiedotustutkimuksen metodologiaan tämä on välittynyt ns. välineteorian ja siihen pohjaavana sisältöjen tutkimuksena. Tämän perinteen yksi kehittynyt nykyversio on semiotiikka. - Välineteoreettisen ongelman voi yksinkertaistettuna ilmaista seuraavasti. On olemassa kaksi ääripäätä tapaa ymmärtää välineen ja sillä ilmaistavan asian suhde. Toisen mukaan väline on siirtoa (transmissiota) varten, jolloin "(k)äytettävät välineet vaikuttavat (...) varsin vähän itse joukkotiedotuksen sisältöön" (Rand 1975, 105). Ajatuksen mukaan ilmaistava asia ei ole välinespesifi: se on olemassa välineestä riippumatta (tai problematisoimaton luonnollinen kieli on sen arkkii-ilmaisin). Välineen mukaan asialle voidaan antaa vain tiettyä perillemenoaa helpottavaa koristelua. Kauko Pietilä (1980a, 36-37) on kutsunut tätä - suomalaisittain - "'Ahmavaaran esteetiikaksi'", koska se on esiintynyt Ahmavaaran ja häneltä herätteitä saaneissa tutkimuksissa (esim. Hemänuus & Tervonen, 1980). Tälle vastakkainen näkemys lähtee siitä, että väline ilmaisee aina muunnosta (transformaa-

tiota) eli että tietty välineen muotokieli on althusserilaisittain ideologisen käytännön muoto: merkitysten tuottamista spesifissä aistimellisessä muodossa, joka konstituoi vastaanottajaa. Eri muotokiellillä taasen on erilainen funktio tämän konstituution kannalta. (Dieter Prokop (esim. 1974, 21-25) on tässä mielessä kritikoinnut - liittotasavaltaista - "Ahmavaaran estetiikkaa" sen kyvyttömyydestä ymmärtää joukotiedotuksen merkitystä vastaanottajien fantasiatarpeiden tuottamisessa ja tyydyttämisessä.)

Edellisen nojalla välineteorian metodologian tehtävänä on osoittaa tie eri välineiden spesifisyyden määrittämiseksi. Semiotiikka teorian merkijärjestelmistä on ilmeisesti se nykyteorian perinne, josta löytyvät heuristisimmat ajatusvälineet tämän metodologian kehittämisessä. Sama pätee myös ainakin osaksi myös ns. laadullisen sisällön erittelyn kehittämiseen, joskin semiotiikan lupaukset tässä suhteessa ovat ehkä vielä osaksi avoimia (yrityksistä tähän suuntaan ks. Fiske & Hartley 1978). - Todettakoon tässä tilanpuutteen vuoksi vain maininnalla, että ns. joukotiedotuskasvatus (mediapedagogiikka/didaktiikka) liittyy läheisesti myös edelliseen hermeneuttiseen välineteoreettiseen problematiikkaan (sen eri suuntauksista ks. esim. Pürer 1978, 79-90).

Erotan kolmanneksi hermeneuttisen tieteenfilosofian tutkimusperinteeksi *kulttuuritutkimuksen*, jonka profiili on varsin hämärä: itse kulttuurikäsittehen on monitulkintainen (ja sitäpaitsi kulttuuri on käsite, jolla on juuri kuvattu hermeneuttisen tieteenihanteen spesifisyyttä (Rickert 1899)). Kulttuuritutkimukseen sisältyy väljästi tutkimusalueita taidetieteistä kulttuurihisto-

riaan. - Tiedotustutkimuksen kannalta on tavallaan paradoksaalista, ettei kulttuuritutkimuksen tutkimusperinne välity sen metodologiaan saksalaisen lehdistötieteen kautta, jolla oli kiinteä suhde vuosisadanvaihteen hengentieteeseen, vaan englantilaisen kirjallisuustieteen kautta. Englannissa hahmottuu näet 1950-luvulta lähtien ns. kulttuuritutkimuksen (cultural studies) perinne, joka perustanlaskijoidensa (Raymond Williams, Richard Hoggart) kautta on kiinni kirjallisuustutkimuksessa, mutta joka hahmottuu seuraavilla vuosikymmenillä yhä enemmän yleiseksi kulttuuriteoriaksi ja -tieteeksi. Tutkimuksen jäsentäväksi käsitteeksi tulee kulttuuri pikemmin kuin joukotiedotus (ohjelmanomaisena kirjoituksena ks. Williams 1974; koulukunnan nykytilanteen esittelynä ks. Paldän 1980).

Lyhyesti voi täsmentää sen, missä mielessä kulttuuritutkimus liittyy kiinteästi hermeneuttiseen traditioon. Williams (1961, 64-65) pyrkii käsitteellistämään sitä, mikä kulttuurissa kunakin aikana on sille ominaista ja mikä muodostaa tutkimuksen kohteen: tätä hän kutsuu muun muassa aikakauden "tunteen rakenteeksi" (structure of feeling). Käsite on tyypillisesti hermeneuttinen viitattaessaan subjektiviteetin muotoihin, joilla on sekä sisäinen että ulkoinen korrelaatti. Positivistille tällainen tutkimusta jäsentävä käsite olisi lähinnä käsitelyyrinen.

Positivistisen tieteenfilosofian välittyminen tiedotustutkimukseen tapahtuu tämän karkean ja hienojyväistämistä vaativan analyysin mukaan kahdessa suunnassa: toisaalta empirismin toisaalta funktionalismin tutkimusperinteen kautta.

Empirismillä kuvaamme sitä empirisen sosiaalitutkimuksen tutkimusperinettä, jonka pohjalta ns. mass

communication research -perinne nousee. Tämän tradition piirissä tiedotusoppi saa sen paradigmaattisen muodon, jossa viestintä nousee yhdeksi toisen maailmansodan jälkeisen keskeiseksi ihmistieteelliseksi käsitteeksi informaatioteoreettisen ja kyberneettisen ajattelun luomien viestintämallien muodossa (minkä varaan sitten funktionalistisjärjestelmäteoreettinen tutkimus rakentuu). Tämän malliajattelun mukaisesti empiirinen tutkimus jäsentyy tuotantosanoma-vastaanottaja-ulottuvuudella, jossa viime mainittu ongelma (vaikutus) hallitsee pitkään koko tiedotustutkimuksen käsittämistä. Voinee ilman pahempaa liioittelua sanoa, että mikäli tiedotustutkimuksen piirissä on ilmennyt tieteellistä imperialismia, se on liittynyt nimenomaan empiiristisen tutkimusperinteen sisällä syntyneeseen vaikutustutkimukseen joka maailmansodan jälkeen liki tuhkautti alleen saksalaisen lehdistötieteellisen (hermeneuttisen) perinteen.

Empirististä tiedotustutkimuksen metodologista perinnettä ei toki voi pelkistää vaikutustutkimukseen, mutta se on toisaalta myös havainnollinen esimerkki positivistisesta tieteen ideaalista, jossa tutkimus edistyy yksityiskohtaisen empiirisen työskentelyn pohjalta. Vaikutustutkimuksen perinnehän on pitkä ja monipolvinen (lyhyenä historiikkina ks. esim. Naschold 1969), jossa lähtien vulgaareista S-R -ajatuksista edetään kehittämään O-muuttujia (kuten kognitiivisen dissonanssiteorian edellyttämä ontologia) ja sosiaalisia vaikutuksia (kuten viestinnän monivaiheisuus). Edelleen S-R -tradition kritiikki synnyttää transaktionismin, jossa vaikutusta etsitään ei asymmetrisestä vaan symmetrisestä vuorovaikutussuhteesta. Jne. Kiintoisia ongelmia olisikin tarkastella,

missä määrin tämä tiedotustutkimuksen metodologinen perinne on edelleen edistyvä vai onko se lakatolaisittain (Lakatos 1970) degeneroituva, taantuva. (Viime vuosien kiintoisana vaikutustutkimuksen nykytilan tarkasteluna ks. V. Pietilä 1977b.)

Toinen empiirisen perinteen suuntaus, joka vaikutustutkimuksen tapaan omaa historiansa, on sanoman tutkimus eli sisällön erittely, joka Berelsonin klassisista määrityksistä lähtien on edennyt yhä finessoidumpien metodiikkojen kehittelyyn. Se liittyy selkeästi positivistiseen ajatteluun ei vain "metodologisen estoisuutensa" (Mills 1959, 60-86) vaan myös positivistisen semanttisen ja kieliteorian nojalla (vrt. Ubbens 1973, 168-169), mitä yleensä ei ole huomattu, kun sisällön erittelyä on pidetty universaalina ja neutraalina sisältöjen kuvauksen metodiikkana.

Funktionalistinen tutkimusperinne alkaa yhdysvaltalaisessa yhteiskuntatieteessä hahmottua 1930-luvulla, ja toisen maailmansodan jälkeen se välittyy myös tiedotustutkimukseen (koko positivistisen tiedotustutkimuksen perinteen historian kuvauksessa olen tukeutunut erityisesti Veikko Pietilän (1977a, 1-24) erittelyyn). Funktionalistisen tiedotustutkimuksen historialliset vaiheet Yhdysvalloissa (Lasswell, Wright, Parsons & White jne.) eivät tämän päivän näkökulmasta ehkä ole enää niin keskeisiä, vaan metodologisen tutkimuksen jatkossa tulisi keskittyä myös järjestelmäteorian tuoreempiin versioihin (kuten Luhmanniin). Tältä osin Osmo A. Wiion tutkimustyö Suomessa muodostaisi luonnollisen kiintopisteen.

Marxilaisen tieteenfilosofian välittyminen tiedotustutkimukseen tapahtuu ehkä samalla tavalla paradoksaalisesti kuin kulttuuritutki-

muksenkin: se ei lähde liikkeelle sieltä mistä sen 'pitäisi'. Joskin Neuvostoliitossa on jo 1920-luvulla yleisötutkimuksen alkuja (vrt. Märkälä 1976, 12-13) - ja sikäli mikäli pidämme niitä marxilaisina tutkimuksina, mikä ei ole täysin ongelmattonta - , marxismi ja tiedotustutkimus leikkaavat ns. Frankfurtin koulukunnan kohdalla 1930-40 -luvuilla. Ns. historiallinen materialismi seuraa myöhemmin, vasta NKP:n 1956 puoluekokousta seuranneen yhteiskuntatieteiden eriytymisen alettua. Tämän jälkeen alkoi myös muuten marxismin diversifioituminen, jossa on mahdollista erottaa esimerkiksi pääomalooginen ja strukturalistimarxilainen versionsa. Kommentoimme lyhyesti niiden välittymistä tiedotustutkimuksen metodologiaan.

Frankfurtin koulukunnan tai *kriittisen teorian* urauurtavuus oli osaltaan siinä, että sen piirissä lähdettiin kehittämään sitä mikä Marxilta puuttui: ylärakenteen ja sen eri ilmiöiden teoriaa. Näin kulttuurikritiikki muodostui sen yhdeksi luontaiseksi kohdealueeksi. Kriittisen teorian annin tiedotustutkimuksen kannalta voi pelkistää tässä kolmeen vaiheeseen. Ensimmäisen muodostaa Horkheimerin ja Adornon (1947) kulttuuriteoreettinen pääteos, jossa kehitellään näkemystä kapitalismin kulttuurista tavaran logiikalle alistaiseena ja kaiken transkendenssin menettäneenä herruskoneistona. Toisen vaiheen voi sijoittaa Habermasin (1962) julkisuusteoriaan, jossa tälle analyysille annetaan historiallista ulottuvuutta ja myös analyttistä syvyyttä (julkisuus on heuristisempi käsite kuin Horkheimerin ja Adornon kulttuuriteollisuus). Kolmannen vaiheen frankfurtilaiset (kuten Prokop) löytävät uudelleen psykoanalyysin ja

marxismin yhteyden ja keskittyvät tutkimaan joukkotiedotusta fantasiantuottamisen ja tarpeiden tukahduttamisen sekä minän yleisten kehitysedellytysten kannalta (tämä suuntaus on esillä myös rajan takana Tanskassa; ks. esim. Fausing 1980).

Historiallisen materialismin luoman tiedotustutkimuksen tutkimusperinteen ydinajatus on melko lähellä - paradoksaalisesti - kriittistä teoriaa. Sen piirissä kehitellään näet manipulaatiokäsitteen avulla selitystä joukkotiedotuksen ja ihmisten (luokkien) tietoisuuden välille kapitalismissa. Ero on Marxin *Pääoman* mahdollistaman kahden tarkastelutason välillä: siinä missä kriittinen teoria kehittelee tavaran (pääoman) logiikkaa, liikkuu historiallinen materialismi pääoman ja työn ristiriidan (luokkataistelun) tasolla. Yleensä manipulaatioteoria saa ns. kaksoisluonneteorian muodon (esim. Holzer 1973): joukkotiedotusanoma on sekä ideologinen että kaupallinen tavara. Tämä erottelu, joka antaisi ehkä mahdollisuuksia löytää välityksiä kriittisen teorian ja historiallisen materialismin välillä, tulkitaan kuitenkin problemaattisella tavalla. Yleensä välijäsenenä on edun tai intressin käsite: se, joka omistaa tietyn joukkotiedotussanomien tuotantovälineet ja jonka taloudellista etua nämä sanomat palvelevat, määrää myös suoraan tavaran ideologisesta väristä. Näin päädytään ongelmalliseen ns. salaliittolaisajatteluun, jolla on oma pätevyysalueensa mutta joka ei ole universaaliselitys.

Pääomalogiikan näkeminen tässä yhteydessä (tiedotusopin kannalta) omana marxismin tutkimusperinteenä on ehkä hieman pingoitettua, koska kriittisen teorian perustana on samanlainen ajatus, niin kuin frankfurtilaisten voi katsoa ennakoineen

pääomalogiikkaa (sen yleisesittelynä ks. Schanz 1973). Pääomalogisella - kuten kaikella loogisella, so. muodollisella - analyysillä on rajansa (niistä ks. esim. V. Pietilä 1980a, 208-22), mutta tietyntasoisena idealisaationa (abstraktiona) sillä on pysyvä sijansa marxisin yleisessä metodologiassa. Kauko Pietilän (1980b) väitöskirja osoittaa sen mahdollisuuksia ja rajoja: sanomalehdistön historialle voidaan antaa (pääoma)looginen selitys, jossa yksityiskohdat luonnollisesti peittyvät idealisaation alle, välistä ehkä runoutuenkin. Mutta konkreettiseen ei nousta vannomalla abstraktisti tosiasioiden nimeen, sillä tosiasioillakin on oma konstituutiohistoriansa, jonka ehdot on rekonstruoitava - myös idealisaatioiden avulla.

Strukturalistinen marxismi hahmotuu 1960-luvulta lähtien Ranskassa ja lähtee sieltä vaikuttamaan eri ilmansuuntiin (jopa empirismin kotokunnille kuten Englantiin). Tiedotusopin kannalta se on kiintoisa ainakin sikäli, että sen puitteissa (esim. *Théorie d'ensemble*, 1968) kehitellään artikulaatiotapojen ja diskurssin (erityisesti kirjallisuuden) teoriaa, joka analysoi erilaisen ilmaismuotojen ideologiaa ja niiden vastainstanssien luomisen mahdollisuuksia. Sikäli se muistuttaa osaltaan kotimaista viime aikojen ns. uuden journalismin projektia. Suomalaiseen tiedotustutkimukseen sen ajatuksia on välittänyt Tarmo Malmberg (1977). - Havaitsemme tässäkin luomani kuvausjärjestelmän yksilotteisuuden: semiotiikka liittyy yhtä hyvin hermeneuttiseen kuin marxilaiseen traditioon ilmaisun ja merkityksiä luovan käytännön teoriana.

4 PÄÄTTEEKSI

Kerrattakoon lyhyesti alussa asetta-

mani tehtävä. Tarkoituksena oli herättää metodologista keskustelua tiedotustutkimuksen piirissä huomioimalla mahdollisimman laajasti se traditioiden kirjo, joka meitä vastassa on. Tämän keskustelun vaatimukseksi asetettiin, että pyritään aidosti lähestymään eri traditioita niiden sisältä, mikä edellyttää tieteenfilosofista lähtökohtaa: eri tutkimustraditioiden metodologiat (järjenkäytön välineet kuten käsitteet, kategoriat, menetelmät suppeassa mielessä jne.) pitää nähdä suhteessa siihen tieteenfilosofiseen perinteeseen, johon ne liittyvät. Tässä on omat hankaluutensa. Ehkä niillä käytännön tai elämissen maailman muodoilla, jotka muodostavat eri tieteenfilosofioiden perustan, ei ole paljoakaan yhteistä, ja jäljelle jää vain hiljaisuus. Yksi on kuitenkin selvää: tämän dialogin yrityksen aito muoto ei ole ulkoakateeminen journalismi, joka ei alistu eri elämissen maailmojen tyyneen tarkailuun vaan elää metelöinnillä - sen keskustelumuo to ei ole sokraattinen dialogi eikä herruudesta vapaa viestintä, joka on tieteen ja pedagogiikan pyrintönä.

Pedagogisesti ja tiedepoliittisesti metodologisen pluralismin hyväksymisellä on omat implikaationsa: kapealaisuuden ja leimaamisen sijaan tarvitaan horisontin laajennusta ja syventymistä. Tämä kaikki veisi pohjan pois suomalaisen tiedotusopin pelkistämiseltä kahden henkilön ympärille rakennettuun näennäiseen koulukuntaan. Suomalainen tiedotusoppi on aina ollut moniulotteisempi kuin tämä toistettu stereotypia. Jos liikumme edellä esitetyn triadisen mallin puitteissa, niin voisi esittää kärjekkään teesin, jonka mukaan viimeisen kymmenen vuoden sisällä, jolloin 'kahden koulukunnan teoria' on hahmottunut ja yleistynyt, *hermeneuttinen perinne on ollut selvimmin tieteellisen syr-*

jinnän kohteena suomalaisessa tiedotusopissa: ei positivismi ('wiiolaisuus') eikä marxismi ('nordenstrengilaisuus'). Tämä on tarkoittanut yhtä hyvin välineteoriaa, laadullisen sisällön erittelyn uusia paradigmoja kuin historianantutkimustakin (joka onkin tyyppillistä kyllä lokeroitunut omaan reviiiriinsä).

Nyt kun kulttuurin tutkimus on nostamassa päätään, hermeneuttisella traditiolla on ilmeisesti uusi tuleminen: ehkäpä yhdistyneenä marxismiin, jolle kulttuuri käsitteenä on aina ollut perifeerinen mutta jolla on välineistöä kulttuurin yhteiskunnallisten välitysten käsittämiseksi. Kysymys ei ole siitä, että kahden 'koulukunnan' sijaan tarvittaisiin kolmas. Kysymys on eri perinteiden vuorovaikutuksesta, joka on ilmeinen tieteellisen edistyksen edellytys.

Lähteet

ALTHUSSER, Louis. *Pour Marx*. Paris, François Maspero, 1975 (1965).

BACHELARD, Gaston. *Le nouvel esprit scientifique*. Paris, Presses Universitaires de France, 1978 (1934).

BRIGGS, Asa. Problems and possibilities in the writing of broadcasting history. *Media, Culture and Society*, 2 (1), 1980, s. 5-13.

CAREY, James W. Mass Communication Research and Cultural Studies: An American View. Teoksessa CURRAN, J. & GUREVITCH, M. & WOOLLACOTT, J. (eds.). *Mass Communication and Society*. London, Edward Arnold, 1977, s. 409-425.

FAUSING, Bent. Kaikkivoipuus ja voimattomuus. Kokemusmalleista ja havaintomodoista. Suom. Kauko Pietilä. *Tiedotustutkimus*, 3 (4), 1980, s. 13-34.

FEYERABEND, Paul. *Against Method*. London, Verso, 1979 (1975).

FISKE, John & HARTLEY, John. *Reading Television*. London, Methuen & Co., 1978.

FOUCAULT, Michel. *L'archéologie du savoir*. Paris, Gallimard, 1977 (1969).

GALPERIN, P.J. *Johdatus psykologiaan*. Suom. Riitta Kauppila ja Klaus Helkama. Helsinki, Kansankulttuuri, 1979 (1976).

GOMBRICH, E.H. *Art and Illusion. A Study in the Psychology of Pictorial Representation*. 5th ed. London, Phaidon Press, 1977 (1960).

HABERMAS, Jürgen. *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. 6. Aufl. Neuwied und Berlin, Luchterhand, 1974 (1962).

HABERMAS, Jürgen. *Erkenntnis und Interesse*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1973 (1968).

HEISENBERG, Werner. *La nature dans la physique contemporaine*. Trad. Ugné Karvelis et A.E. Leroy. Paris, Gallimard, 1979 (1962).

HEMÄNUS, Pertti & TERVONEN, Ilkka. *Objektiivinen joukkotiedotus*. Helsinki, Otava, 1980.

HILPELA, Jyrki. *Methodology and Dialectics*. Teoksessa *Surveys of Dialectics*. Jyväskylän yliopiston filosofian laitos, Julkaisu 3/1975. Jyväskylä, 1976, s. 1-12.

HOLZER, Horst. *Kommunikationssoziologie*. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt, 1976 (1973).

HORKHEIMER, Max & ADORNO, Theodor W. *Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente*. Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag, 1973 (1947).

HUSSERL, Edmund. *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie. Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie*. Hg. von Elisabeth Ströker. Hamburg, Felix Meiner Verlag, 1977 (1936).

KEDROW, B.M. *Klassifizierung der Wissenschaften*. Bd. 1. Übers. von L. Keith und L. Pudekova. Moskau, Verlag Progress, 1975.

KUHN, Thomas. The Structure of Scientific Revolutions. *International Encyclopedia of Unified Science*, II (2). Chicago, The University of Chicago Press, 1973 (1962).

LAINE, Jarmo E.J. (toim.). Tiedotusopin tutkimusjäsenaari. Helsinki 30.3.1979. Seminaariraportti. *Suomen Akatemian julkaisuja* 16/1980. Helsinki, 1980.

LAKATOS, Imre. Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes. Teoksessa LAKATOS I. & MUSGRAVE, A. (eds.). *Criticism and the Growth of Knowledge*. London, Cambridge University Press, 1978 (1970), s. 91-196.

LAKATOS, Imre & MUSGRAVE, Alan (eds.). *Criticism and the Growth of Knowledge*. London, Cambridge University Press, 1978 (1970).

LAUDAN, Larry. *Progress and Its Problems. Toward a Theory of Scientific Growth*. Berkeley/Los Angeles/London, University of California Press, 1978 (1977).

LAZARFELD, Paul F. Bemerkungen über administrative und kritische Kommunikationsforschung. Übers. von Marion Fiedler. Teoksessa PROKOP, D. (hg.). *Kritische Kommunikationsforschung. Aus der Zeitschrift für Sozialforschung*. München, Carl Hanser Verlag, 1973 (1941), s. 7-27.

MALMBERG, Tarmo. Johdatus elokuvan semiotikkaan. Tampere, 1977. *Tampereen yliopiston tiedotusopin laitoksen julkaisuja*, 34.

MALMBERG, Tarmo. Tiedotusopin tutkimuskohde. *Tiedotustutkimus*, 2 (2), 1979 (a), s. 3-8.

MALMBERG, Tarmo. Suomalaisen tiedotusopin koulukunnat: puolitiehen jäänyt materialismi. *Tiedotustutkimus*, 2 (3-4), 1979 (b), s. 18-27.

MEHTONEN, Lauri. Ateoreettinen ymmärrys ja 'fenomenologia'. Teoksessa *Taiteenfilosofian tutkimusprojektin julkaisu I. Jyväskylän yliopiston filosofian laitos, Julkaisu 7, 1976, s. 1-18.*

- MILLS, C. Wright. *The Sociological Imagination*. Harmondsworth, Penguin Books, 1970 (1959).
- MARKALA, Hannu. Johdanto Neuvostoliiton joukkotiedotukseen. Teoksessa MARKALA, H. & TAARI, J. & WIMAN, M. (toim.). *Tiedotustutkimus Neuvostoliitossa*. Helsinki, Gaudeamus, 1976, s. 9-37.
- NASCHOLD, Frieder. Kommunikations theorien. Teoksessa AUFERMANN, J. & BOHRMANN, H. & SÜLZER, R. (Hrsg.). *Gesellschaftliche Kommunikation und Information. Forschungsrichtungen und Problemstellungen. Ein Arbeitsbuch zur Massenkommunikation I*. Frankfurt am Main, Athenäum Fischer Taschenbuch Verlag, 1973 (1969), s. 11-48.
- NIINILUOTO, Ilkka. *Johdatus tieteenfilosofiaan. Käsitteen- ja teorianmuodostus*. Helsinki, Otava, 1980.
- NORDENSTRENG, Kaarle. *Tiedotusoppi. Johdatus yhteiskunnallisten viestintäprosessien tutkimukseen*. Helsinki, Otava, 1975.
- PALDAN, Leena. Kulttuuritutkimus brittiläisittäin. *Sociologia*, 17 (4), 1980, s. 303-307.
- PALMER, Richard E. *Hermeneutics. Interpretation Theory in Schleiermacher, Dilthey, Heidegger, and Gadamer*. Evanston, Northwestern University Press, 1977 (1969).
- PIETILÄ, Kauko. Uuden journalismin tutkimus- ja kehittämisprojektista. *Tiedotustutkimus*, 3 (3), 1980 (a), s. 29-38.
- PIETILÄ, Kauko. Formation of the Newspaper: A Theory. Tampere, University of Tampere, Research Institute of Social Sciences, 1980 (b). *Acta Universitatis Tamperensis*, Ser. A, Vol. 119.
- PIETILÄ, Veikko. On the Scientific Status and Position of Communication Research. Tampere, 1977. *Tampereen yliopiston tiedotusopin laitoksen julkaisuja*, 35.
- PIETILÄ, Veikko. On the Effects of Mass Media: Some Conceptual Viewpoints. Teoksessa BERG, M. & HEMÄNUS, P. & EKECRANTZ, J. & MORTENSEN, F. & SEPSTRUP, P. (eds.). *Current Theories in Scandinavian Mass Communication Research*. Grenaa, GMT, 1977 (b), s. 117-146.
- PIETILÄ, Veikko. Yhteiskuntatieteen tieteenfilosofia lähtökohtia. Tampere 1979. *Tampereen yliopisto, yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos*, Sarja C:26.
- PIETILÄ, Veikko. Selittämisestä yhteiskuntatieteessä. Tampere, 1980 (a). *Tampereen yliopisto, yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos*, Sarja C:27.
- PIETILÄ, Veikko. Luonnontieteen kehityksen selittämisestä. *Sociologia*, 17 (4), 1980 (b), s. 279-293.
- PIETILÄ, Veikko. Social Practice and the Development of Science. Tampere, 1981. *Tampereen yliopisto, yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos*, Sarja : .
- PROKOP, Dieter. *Massenkultur und Spontaneität. Zur veränderten Warenform der Massenkommunikation im Spätkapitalismus. Aufsätze*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1974.
- PUBER, Heinz. *Einführung in die Publizistikwissenschaft. Fragestellungen, Theorieansätze, Forschungstechniken*. München, Verlag Ölschläger, 1978.
- RADNITZKY, Gerard. *Contemporary Schools of Metascience. Anglo-Saxon Schools of Metascience. Continental Schools of Metascience*. 2nd rev. ed. in one vol. Göteborg, Akademiförlaget, 1970 (1968).
- RAND, Max. Suomen joukkotiedotuksen rakenne. Teoksessa MINKKINEN, S. & NORDENSTRENG, K. & RAND, M. & STARCK, M. *Joukkotiedotus*. Helsinki, Tammi, 1975, s. 105-168.
- ROTHACKER, Erich. Logik und Systematik der Geisteswissenschaften. Teoksessa BAUMLER, A. & SCHRÖTER, M. (hg.). *Handbuch der Philosophie. Abt. II: Natur/Gott/Geist*. München und Berlin, R. Oldenbourg, 1927, (Beitrag C), s. 1-171.
- RICKERT, Heinrich. *Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft*. 6. u. 7. Aufl. Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1926 (1899).
- SCHANZ, Hans-Jürgen. *Til rekonstruktionen af kritikken af den politiske økonomis omfangsløgske status*. 4. opl. Aarhus, Modtryk, 1977 (1973).
- SCHARF, Wilfried & SCHLIE, Otto. Zur Diskussion wissenschaftstheoretischer Probleme in Publizistik- und Kommunikationswissenschaft. *Rundfunk und Fernsehen*, 21 (1), 1973, s. 54-71.
- SPINNER, Helmut. *Pluralismus als Erkenntnismodell*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1974.
- THÉORIE d'ensemble. Paris, Seuil, 1968.
- TOMMILA, Päiviö. Lehtihistoriallisen tutkimuksen kysymyksenasettelu. Teoksessa TOMMILA, P. & KERANEN, K. (toim.). *Lehtihistoria ja sen tutkimus*. Turku, 1974. *Turnin yliopiston Suomen historian laitoksen julkaisuja* 1, s. 7-18.
- TULPPU, Pirkko (toim.). *Radioamatööreistä tajuuntateollisuuteen. Puoli vuosisataa suomalais-ta yleisradiotoimintaa*. Helsinki, WSOY, 1976. *Tampereen yliopiston tiedotusopin laitoksen julkaisuja* 31.
- TUOMELA, Raimo & PATOLUOTO, Ilkka (toim.). *Yhteiskuntatieteiden filosofiset perusteet*. Osa I. Helsinki, Gaudeamus, 1976.
- TÖTTÖ, Pertti. Metodologisia tilkkuja ja matonkuteita. Tampere, 1980. *Tampereen yliopiston yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos*, Sarja B:28.
- UBBENS, Wilbert. Zur Kritik massenkommunikativer Textanalyse. Teoksessa AUFERMANN, J. & BOHRMANN, H. & SÜLZER, R. (Hrsg.). *Gesellschaftliche Kommunikation und Information. Forschungsrichtungen und Problemstellungen. Ein Arbeitsbuch zur Massenkommunikation I*. Frankfurt am Main, Athenäum Fischer Taschenbuch Verlag, 1973 (1969), s. 154-170.
- WILLIAMS, Raymond. *The Long Revolution*. Harmondsworth, Penguin Books, 1973 (1961).
- WILLIAMS, Raymond. *Communications as Cultural Science*. Teoksessa BIGSBY, C.W.E. (ed.). *Approaches to Popular Culture*. London, Edward Arnold, 1976 (1974), s. 27-38.
- von WRIGHT, Georg Henrik. *Tilanne filosofiasa*. Suom. Kai Kaila. Teoksessa HINTIKKA, J. & ROUTILA, L. (toim.). *Filosofian tila ja tulevaisuus*. Helsinki, Weilin+Göös, 1970, s. 9-29.
- ZELENY, Jindrich. *Die Wissenschaftslogik bei Marx und "Das Kapital"*. Übers. von Peter Bollhagen. Frankfurt, Europäische Verlagsanstalt, 1973 (1962).
- ÄBERG, Leif. *Viestinnän tutkimusmenetelmistä*. Teoksessa ERHOLM, E. & ÄBERG, L. (toim.). *Viestinnän virtauksia*. Helsinki, Otava, 1978, s. 337-354.